

KİTAP DEĞERLENDİRMESİ / BOOK REVIEW

Brett Wilson. *Milliyetçilik Çağında Kur'an Tercümeleeri: Türkiye'de Yazılı Kültür ve Modern İslâm* (trc. Ceren Can Aydın). İstanbul: Alfa Yayınları, 2018, 326 sayfa.

Gülnur KÜLÜNKOĞLU*

Kitabın yazarı Brett Wilson, İstanbul'a yaptığı araştırma gezilerinden birinde Mehmet Akif Ersoy'un yeni bulunan meali vesilesiyle düzenlenen bilimsel bir toplantıya katılır. Yazar, toplantının hem mealin bulunmasından dolayı keyifli hem de oldukça resmî atmosferini dikkate değer bulur. Türkiye, Akif'in mealini neredeyse her düzeyde sevinçle karşılamaktadır. Bu vesileyle Wilson, ilk Kur'an tercümelerinin ulema tarafından nasıl olumsuz bir tepkiyle karşılandığına değinir. Yazar burada Haşim Nahid, Kazım Kadri, Mehmet Akif Ersoy, Musa Carullah Bigiyef gibi reformcular tarafından benimsenen ve ulemanın tepkisini çeken bir tür olarak Kur'an tercümelerinin ortaya çıkışından yaklaşık 90 yıl sonra neredeyse bütün kesimler tarafından benimsenmesinin izlerini sürer. Bu bakımdan Türkiye'de tercümeleer, tercüme olmaktan daha fazlasını ifade etmektedir ki bu kitap, "daha fazlası" olarak ifade edilen bu kısım ile ilgilenmektedir (s. 9, 10, 25).

Macalester Üniversitesi'nde öğretim üyesi olarak çalışan Wilson'ın, geç dönem Osmanlı'da ve modern Türkiye'de Kur'an'ın basım ve tercümesi meselesine dair birçok çalışması bulunmaktadır. Bu alanda daha çok tercüme meselesine dair çalışmalar yapıldığına dikkat çeken yazar, kitabı telif amacını açıklarken tercüme meselesinde iki tür eğilimden bahseder. Ya Kur'an'ın tercüme edilip edilemeyeceği tartışmaları hakkında çalışmalar yapılmış ya da tercüme tekniği ve mütercimnin kelime tercihleri üzerinde çalışılmıştır. Bu sorunların hiçbirini kendisine sorun edinmeyen yazarın asıl meselesi, tercümelerin modernleşme sürecindeki tarihî arka planını ve yaşadıkları koşullarla başa çıkmada Müslümanların bu türü neden önemli gördüklerini ortaya koymaktır (s. 21).

Wilson, bir giriş ve sekiz bölümden oluşan araştırmasının kapsamını tarihsel olarak 1840-1940 yıllarıyla sınırlandırmıştır. Yazar, kitabının ilk iki bölümünü geç dönem Osmanlı'da basım faaliyetlerinin tarihine ayırmıştır. "Uygarlığın Kaynağı: Yazılı Basın ve Kur'an'ın İlegal Nüshaları" başlıklı Birinci Bölüm'de Kur'an basımı hakkındaki tartışmalara değinilerek bu tartışmaların eğitimin yaygınlaştığı ve kitap talebinin arttığı bir bağlamın ürünü

* Dr., İstanbul Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı Tefsir Bilim Dalı. g.kulunkoglu@hotmail.com,
ORCID: 0000-0003-2464-8170

olduğuna işaret edilmektedir. Yazar, mushaf basımına izin verilmemesini ulemanın otoritesi ve katiplerin işlerini kaybetmesi gibi kaygılar üzerinden inceler. Neredeyse 19. zyılın sonlarına kadar devam eden yasağın arka planının ele alındığı bu bölümde, Osmanlı Müslümanlarının basılı bir nüshayla karşılaşmalarının Venedikli tüccarlar vasıtasıyla illegal yollarla olduğuna işaret edilir. Bu tarihlerde Hristiyan liderleri Kur'an'ın tercümesini basmaya sevk eden sebeplere de değinilerek Latince Kur'an tercümelerinin kutsal metnin etkisini azalttığı düşüncesine dayanarak "İslâm'a geçme tehdidi"yle mücadelede önemli işlev gördüğüne dikkat çekilmiştir. Yazar, Hristiyan dünyanın Kur'an'ın tercümesinin basılmasındaki diğer motivasyonunun ise tercümelerin, Müslümanların inancını değiştireceği düşüncesi olduğunu vurgulamıştır (s. 49 vd.).

"Kur'an'ın Osmanlı Edisyonları" başlığını taşıyan İkin-ci Bölüm, Osmanlı'nın 1871'den itibaren mushaf basımına getirdiği yasakları gesetmesi sürecini ele almaktadır. Bu sürecin başlamasında bir taraftan yasa dışı nüshaların cazibesinin artışı, bir taraftan düşük maliyetli ancak daha kaliteli mushaf temin etme isteği etkili olmuştur. Süreci karşıt görüşler üzerinden inceleyen yazar, Londra'da basımı savunan Namık Kemal ile Osmanlı coğrafyasında basıma karşı çıkan Ali Suavi'nin yazıları çerçevesinde meseleyi ortaya koyar. Özellikle ticari kr elde etmenin bu basımda temel bir motivasyon olduğunu, Fanton ve Namık Kemal'in ilişkilerini, Kemal'in Londra'daki basıma meşruiyet kazandırmak için yazılarıyla mücadelesini ele alır. Suavi ise Londra'da kullanılan mürekkebin necis olduğu gibi iddialarla hattatların menfaatlerini korumak için yazılarıyla karşıt düşünceyi temsil etmektedir (s. 77 vd.). Yazar 1873'te el yazması Kur'an nüshalarının gitgide azalması, Kur'an'a sahip olmak isteyenlerin kusurlu baskılara ve kaçakçılara başvurmak zorunda kalması gibi gerekçelerle Osmanlı Devleti'nin bizzat Kur'an basımı yapma kararı aldığı süreci ele alır. Ahmet Cevdet Paşa tarafından yürütülen proje neticesinde 1874'te Osmanlı'nın ilk resmî mushafı basılmıştır. Yazar, Osmanlı'nın basım işini kr amacı gütmeden sadece ihtiyaı karşılamaya yönelik bir yaklaşımla, modernleşen okul sistemi ve sultanın İslâmî birliği temin etme amacının da etkisi ile başlattığına dikkat çeker. Kur'an'ın basılmasını, Kur'an tercümelerinin ortaya çıkışında bir basamak olarak değerlendiren yazara göre mushaf basımı sultanın otoritesinin bir sembolü olduğu gibi bir Türkçe tercüme de Türk milletinin sembolü olma düşüncesinin yolunu açmıştır (s.87 vd.).

"Anadilde Tefsirler ve Yeni Entelektüeller" başlığını taşıyan nc Bölüm'de yazar, tercümeler için bir sıçrama tahtası olarak gördüğü Kur'an basımını ele alır. Halkın eğitiminin yaygınlaştığı ve matbu metinler aracılığıyla bu ihtiyaın sağlandığı dönemde bu eserler, hitap kitle-sine uygun olarak şekillenmiştir. Bu durum tefsir alanını da etkilemiştir. Bu bölümde Ayıntbi Mehmet Efendi ve İsmail Ferruh Efendi'nin eserlerini inceleyerek her iki eserin de halk için ortaya çıktığını vurgulayan yazara göre bu süreçte ortaya çıkan kısmi tefsirlerle birlikte bu türdeki literatür halka hitap ederek "yeni bir tefsir türü"n şekillendirmiştir (s. 110 vd.).

Eserin "Politikleşme: Yeni Arapılık, Misyonerler ve Jn Türkler (1908-1919)" başlıklı Dördüncü Bölüm', Müslümanların birliği ve siyasi varlığı meselesinin Kur'an

tercümesine yansımalarını ele alır. Özellikle Arap dili etrafında birlik sağlama amacına dayalı olarak Reşid Rıza'nın tercüme karşıtı tavrı bu bölümde irdelenir. Birlik sağlama amacı, tercüme taklit edilemez metnin yerine geçme tehdidi üzerinden gündeme gelmektedir (s. 143). Rıza, Kur'an'ın anlaşılması ve uygulanmasının Arapça üzerinden olması gerektiğini ve hatta bütün Müslümanların Arapça öğrenmesinin zorunlu olması gerektiğini savunur (s. 144). Bu bölümde ele alınan diğer bir mesele de misyonerlerin tercüme meselesinde önemli bir yer edinmesidir. Misyonerlerin Kur'an'ın "İncil'den daha değerli olduğunu göstermek" amacıyla Asya ve Afrika dillerine çeviriler üzerinde çalıştıkları dile getirilmiştir. Zira tercüme Arapça bilmeyenlerin İncil ile Kur'an'ı karşılaştırmasını sağlayacaktır. Misyoner yayıncılar bu düşünceyle tercüme destek vermiştir (s. 151). Bu bağlamda yazar için Samuel M. Zwemer'in fikirleri önem arz etmektedir. Zwemer'e göre Kur'an'ın ritmik olarak tercüme edilemeyeceği için tercüme Kur'an, hayal kırıklığı yaratacak ve "zararsız" hâle gelecektir. Misyonerlerin kendi amaçları doğrultusunda tercüme desteklemeleri sonucunda Müslümanlar tercüme meselesini, Kur'an'ı yok etmek amacıyla ortaya çıkmış bir Avrupa komplosu olarak görmeye başlamış ve tercümelere karşı çıkış şiddetlenmiştir. Öte yandan bu durumun Müslümanları Kur'an'ın imajını düzeltmek için yeni tercümelere yönlendirdiği tespiti önemlidir (s. 153). Çalışmada 1908 sonrasında İttihat ve Terakki'nin Türkleştirme ile ilgili uygulamaları desteklemesinin tercüme tarihindeki etkileri de ele alınır (s. 160).

"Tercüme ve Millet" başlıklı Beşinci Bölüm, Kur'an tercümesinin Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra yaşadığı değişimleri aktarmaktadır. Bu bağlamda yeni rejimin Türk dilini aktif olarak desteklemesi ve dini reformların buna uygun olarak şekillenmesiyle tercüme yanlıları için serbestliklerin başladığı dile getirilmiştir. Ancak Kur'an'ın tercümesi arzusunun yeni rejimden değil, son dönem Osmanlı'dan çıktığı vurgulanmıştır (s. 189-191). Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk tercümelere olarak Süleyman Tevfik, Hüseyin Kâzım Kadri ve Cemil Said'in tercümelerini değerlendiren yazar, bu metinleri mütercimlerin yetkinliklerine dair aldıkları tepkiler üzerinden inceler (s. 210). Bu başarısız denemelerin doğru bir Kur'an tercümesi yapılması konusunda kamuoyunda güçlü bir fikir oluşturduğu belirtilip meclisin bu sorumluluğu üzerine aldığı siyasi süreç analiz edilmiştir (s. 211). 21 Şubat 1925'te mecliste oy birliği ile Kur'an tercümesi, Türkçe tefsir ve Buhârî tercümesi projeleri kabul edildiğine dair tarihî verileri aktaran yazar, bu projelerde tercüme için kamuoyunun güvenini kazanmış olan Mehmet Akif Ersoy'un ve tefsir için ise Elmalılı Hamdi Yazır'ın görevlendirilmesini "Kur'an tercümelere ile ilgili olarak dindar Müslümanların talihinin dönmesi" olarak değerlendirir. Yazar, tercüme ve tefsir projesini yeni cumhuriyete İslâmî hayat için temel olacak bir baş yapıt beklentisi olarak nitelendirmektedir (s. 212). Ancak yazarın aktardığı tarihî süreç, Milliyetçilik ile Türkçenin yükselişinin ve yeni tercüme beklentisinde önceki Kur'an tercümelerinin başarısızlığının daha etkili olduğunu göstermektedir. Bu noktada Cündioğlu'nun aktardığı meclis konuşmalarının da bunu destekleyecek veriler içerdiği görülmektedir. Buna göre önceki tercüme tarihindeki hatalar tahrif olarak nitelenecek derecede rahatsız edici bir boyuta ulaşmıştır ve bu durum hem meclis hem dindar halk gündeminde

konuyu aciliyet derecesine yükseltmiştir.¹ Ayrıca burada Wilson'ın bu proje ile yeni cumhuriyete İslami hayat için temel oluşturacak "başyapıt beklentisi" ile neyi kastettiği ve kimlerin bu beklenti içinde olduğu yeterince açık değildir. Yedinci bölümde yazarın Türkçülerin tercümelerden beklentisini², dindar entelektüel olarak adlandırdığı kesimin beklentisinden ayırması (s. 280-282), bu beklentinin Türkçlere ait olduğunu ima ediyorsa da Türkçüler Kur'an tercüme ve tefsirinin yeni cumhuriyete İslami hayat için temel oluşturması gibi bir gayeye sahip olmaktan çok milli bir motivasyon ile İslami pratiğin ana dilde gerçekleştirilmesini hedeflemektedir.

"Halife ve Kur'an: İngilizce Tercümeler, Mısır ve Bir Merkez Arayışı" başlığını taşıyan Altıncı Bölüm, hilafetin kaldırılmasının Kur'an tercümeleri üzerindeki etkisini ele alır. Wilson, hilafetin kaldırılmasını yeni bir merkez arayışı ve İslam otoritesinin yeniden yapılanması amacıyla yeni bir kapı açılması üzerinden tahlil eder (s. 217). Yazarın önemli tespitlerinden biri, Osmanlı'nın yıkılışı ile siyasi gücünü kaybeden, kurumsal olarak değişim ve misyonerlik faaliyetleri ile fikr saldırılar yaşayan İslam ümmetinin tercümeyi farklı bir pozisyona yerleştirmiş olmasıdır. Bu bağlamda tercümeler, İslam'ın savunulması ve yeni dünyaya takdim edilmesinde önemli bir araç olarak görülür (s. 219). Diğer taraftan Mısırlı reformcuların İngilizce tercümeleri desteklemelerinin sebepleri de incelenmiştir. Bu süreçte Türkçe Kur'an tartışmaları gündeme geldiğinden Wilson, Ziya Gökalp, Mustafa Sabri gibi karşıt fikirler üzerinden meseleyi analiz etmiştir. Tarihsel süreç içinde Kur'an'ın Kahire baskısı, Ahmediyye hareketinden Muhammed Ali'nin ve Abdullah Yusuf Ali'nin Kur'an Tercümeleri değerlendirilmiştir (s. 222 vd.).

Yedinci Bölüm ise "Anlaşılması Zor Türkçe Kur'an" başlığını taşımaktadır. Bu bölümde 1926 Ramazanının ilk gününde Türkçe ibadetin ilk kez eda edilmesinden Elmalılı'nın *Hak Dini Kur'an Dili*'nin yayınlanmasına giden süreç analiz edilmektedir. Bu süreçte Türkçe ibadete gösterilen tepkiler ve Türkçeleştirme projesinin zorluklarla karşılaşması ele alınmıştır. 1926 sonrasında tek parti hkmetinin kurulmasının da etkisiyle dindar entelektüel ulemanın sesinin kısıldığına dikkat çekilerek Kur'an tercümelerinin basımı için daha rahat bir ortamın başladığı belirtilmektedir. Bu dönemde Akif'in projeyi kabul etmesine rağmen tercümenin seküler devletin reformları için kullanılması çekincesiyle tercümesini ortaya çıkarmadığı ve uzun zaman sonra tercümenin ortaya çıkışı hakkında ayrıntılı bilgiler verilmiştir (s. 260-62, 277-80). Burada yazar, Akif'in projeyi teslim etmemesini, Türkçe namaz ve 1928 reformları ile ilişkilendiren yorumlar üzerinden açıklamaktadır. Ancak Cündioğlu, eserinde Akif'in projesine 1926 sonrasında da titizlikle devam ettiğini doğrulayan deliller ortaya koymaktadır. Akif yaptığı yazışmalarda bütün vaktini projeye ayırdığını ve şiirle iř-tigal edecek fırsat bulamadığını ifade etmektedir. Buna göre tercüme yapmaktan vazgeçtiği için değil, titizliğinden dolayı üzerinde hissettiği baskıdan kurtulmak ve rahatça çalışmak istediği için tercüme sözleşmesini feshettiği yönündeki yorum daha isabetli görünmektedir.³ Ancak yazar bu yorumları dikkate almamıştır. Diğer taraftan Elmalılı'nın Türkçe Kur'an

1 Dcane Cündioğlu, *Bir Kur'an şairi Mehmed Akif ve Kur'an Meali*, İstanbul: Birn Kültür Sanat Yayıncılık, 2000, s. 120-3.

2 Dcane Cündioğlu, *Türkçe Kur'an ve Cümhuriyet İdeolojisi*, İstanbul: Kitabevi, 1998.

3 Cündioğlu, *Bir Kur'an şairi Mehmed Akif*, s. 142 vd.

karşıtlığına ve tercümelere eksikliklerinin farkında olmasına rağmen hükümetin istediği projeyi kabul etmesinin sebepleri irdelenmektedir (s. 271-276). Son tahlilde Türkçülerin anadilde ibadet ve Kur'an'ı anlama için giriştiği bu proje istedikleri sonucu vermemiştir. Yaza göre Osmanlı ilim geleneğine daha uygun bir eser ortaya çıkmıştır (s. 282).

“Her Yerde Hazır ve Nazır Olan Kitap” başlığını taşıyan son bölümde, 1950’lerden itibaren hem yeni tercümelere ortaya çıkışının nasıl hızlandığını hem de tercüme basımıyla ilgili sınırlandırmaların nasıl ortadan kalktığı ele alınmaktadır. Şeriat isteyenler, milliyetçiler, taretkatlar, Alevi-Bektaşiler gibi grupların kendi tercümesini ortaya koymasıyla Kur'an tercümelereinin sayısının 400 civarında olduğu ifade edilmiştir. Satış rakamlarına da yer veren yazar, bu süreçte Kur'an tercümelereinin her talep edenin kolaylıkla ulaşacağı bir seviyeye geldiğine dikkat çekerek bu durumun siyasi arka planını tahlil etmektedir (s. 283 vd.). Kitabın tüm bölümlerinde tercümelereinin siyasi bağlamına ilişkin analizler yapılmasına rağmen bu bölümde yapılan bağlamsal analizin yüzeysel olduğu söylenebilir. 1950’li yılların demokratik havasının tercümelere sağladığı kolaylık ortamına değinilmiş (s. 289) ancak 1950’li yıllara giden süreç ele alınmamıştır. Daha sonraki dönemde de dini eserlerin basımı ile ilgili Türkçü söylemdeki değişimler ve tek partili dönemden çok partili döneme geçişin etkisinin ele alınması dönemin tercümeğe yaklaşımın seyrini eksik aktarmaktadır. Örneğin 27 Mayıs 1960 ihtilalcilerinin Kur'an tercümesi işine girişmeleri ve kısa zamanda yaptırılan tercümeğin Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından basılması sürecine değinilmemiştir.⁴

Türkiye merkezli olarak Kur'an tercümelereinin siyasi, ekonomik, tarihî ve sosyal arka planını aydınlatan eser, kapsamına aldığı tarihsel aralığı iyi bir kurguyla inceleyerek sürecin tahlilini sunmaktadır. Bu bakımdan çalışma Türkiye’de Kur'an tercümelere üzerine çalışan araştırmacılar ve bu konunun tarihî ve sosyolojik arka planını merak eden okuyucular için önemli bir kaynak niteliğindedir. Bununla birlikte tanıtımı yapılan eserin tercümeğine de değinilmelidir. Genel olarak lafzi çeviri tarzının tercih edildiği tercümede mütercimın alana vukufiyetinin eksikliğinden kaynaklanan bazı problemler dikkat çeker. Nitekim Kur'an'ın istinsahının/çoğaltılmasının kastedildiği yerlerde “Kur'an metninin yeniden üretilmesi” (s. 59), “Kur'an'ın mekanik olarak yeniden üretilmesi” (s. 48) ifadelerinin, yazma Kur'an olarak karşılanabilecek ifade için “Kaligrafik Kur'an” (s. 82), ümmet denilebilecek ifade için “küresel cemaat” (s. 218), Kur'an'ın özgün metinsel nitelikleri kastedilirken kullanılan *aura* kelimesi için “Kur'an hâlesi” tabirlerinin kullanılması (s. 284), calligrapher kelimesinin “kaligraf”, copyist kelimesinin “kopyacı” olarak karşılanması (s. 75), Kur'an'ın söz cüzü olan otuzuncu cüzünün kastedildiği yerde “Kur'an'ın son yüzde otuzu... (amme cüzü)” denilmesi (s. 70) bu bağlamda zikredilebilir. Ayrıca şu örneklerde görüleceği üzere tercümede akıcılığı engelleyen ve anlamayı zorlaştıran bazı tercihler de göze çarpar: “[Elmalılı]... geleneksel bir biçimde rehbersiz Kur'an okumasını caydırmıştır” (s. 275), “...bu tercümanlar olumsuz betimlemelere karşı çıkma Kur'an'ı... İngilizce konuşan dünyaya yeniden açıklama amacıyla birleşmişti” (s. 219).

4 Cündioğlu, *Türkçe Kur'an ve Cumhuriyet İdeolojisi*, s. 21.